

УДК: 811.161.2'367.335

Раїса Христіанінова (м. Бердянськ Запорізької обл.)

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ, ПОБУДОВАНІ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНІКИ «ПІДРЯДНОГО ПРИЄДНАННЯ»

У статті розглянуто один із різновидів складнопідрядного речення, який у традиційній граматиці трактується як супровідні складнопідрядні речення. Авторка обґрунтовує, що їхня специфіка криється не в семантичній, а в синтаксичній структурі. Вони побудовані з використанням особливої техніки оформлення залежної предикації, яку називають «підрядним приєднанням». Висловлено думку, що до речень, побудованих з використанням техніки «підрядного приєднання», можна віднести не тільки традиційні супровідні, але й частину речень з атрибутивним, просторовим та темпоральним значенням.

Ключові слова: *складнопідрядне речення, «підрядне приєднання», приреченнево-корелятивний зв'язок, атрибутивні, просторові, темпоральні, супровідні складнопідрядні речення*

У центрі пропонованої статті складнопідрядні речення на кшталт: *З самого ранку похмуře небо почало швидко прояснюватися, обіцяючи гарний день, що часто трапляється ранньої весни (А.Яна); Вони стояли обнявшись, чого раніше не дозволили б собі на людях (О. Гончар).* Майже всі синтаксисти відзначають своєрідність таких конструкцій. Наприклад, автори навчальних видань для вишів [18: 593; 29: 299] з цього приводу зауважують, що вони настільки своєрідні, що не вкладаються в традиційну класифікацію складнопідрядних речень, а тому по-різному розглядали й розглядають їх в мовознавстві. Частина дослідників виводять їх за межі складнопідрядного речення і кваліфікують як проміжний тип між сурядністю й підрядністю [13: 180 – 181; 25: 340]. Проте більшість учених зараховують ці речення до складнопідрядних, хоча в подальшій інтерпретації їхні думки не збігаються. Зокрема, прихильники логіко-граматичної класифікації зазначені структури розглядають то серед підрядних об-

ставинних [30: 602 – 603; 24: 386 – 387], то особно [26: 317; 10: 254]. Прихильники структурно-семантичної класифікації визначають їх або як складнопідрядні речення з ознаками розчленованих і нерозчленованих конструкцій і відповідно аналізують їх окремо [18: 593 – 597], або як речення розчленованої структури (за іншою термінологією – речення з неприслівним зв'язком) [23: 388; 11: 405; 2: 45; 3: 198; 9: 295; 19: 371; 20: 212; 5: 438; 12: 214]. Автори «Русской грамматики» описують зазначені складнопідрядні речення в системі нерозчленованих конструкцій, хоча й відзначають у них ознаки як нерозчленованої, так і розчленованої структури [17: 466]. В.В. Бабайцева, не виділяючи речень розчленованої та нерозчленованої структури, називає такі групи складнопідрядних речень: з підрядними означальними, з'ясувальними, обставинними, приєднувальними [1: 218-224]. І.Р. Вихованець, який запропонував класифікацію складнопідрядних речень за різновидами синтаксичного зв'язку, розглядає окремо складнопідрядні речення з детермінантними, прислівними підрядними частинами, складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу та складнопідрядні речення з підрядними супровідними частинами [7: 323 – 340].

Спостерігаємо й термінологічну розбіжність в кваліфікації підрядних частин таких речень: їх називають супровідними [24: 386 – 387; 3: 198 – 199; 2: 45 – 46; 6: 200; 7: 339 – 340; 11: 407; 25: 340; 29: 298 – 299; 9: 303 – 304], пояснювальними [12: 231 – 234], реченнями доповнювально-відносного підпорядкування [27: 117], підпорядкувально-приєднувальними [20: 212]; приєднувальними [1: 223; 19: 373; 3: 198 – 199; 2: 45 – 7; 25: 340; 30: 602; 9: 303 – 304; 5: 438], відносними [16: 317 – 318], поширювальними [19: 373], відносно-поширювальними [21: 755; 11: 393], відносно-репродуктивними [18: 593 – 597], поширювально-з'ясувальними [17: 527 – 529].

Зв'язок між предикативними частинами таких речень теж остаточно не визначений. Частина мовознавців відзначає його близькість до зв'язків у складносурядних та безсполучникових конструкціях [13: 180 – 181; 24: 386; 26: 334; 4: 356]. М.У.Каранська називає цей зв'язок відносним зв'язком неприслівного характеру і пояснює його суть так: «у головній частині повідомляється факт якоїсь діяльності, а в підрядному робиться умотивований висновок з факту й таким чином пояснюється, характеризується цей факт під кутом зору його дійсного чи можливого наслідку» [12: 231]. В.А. Белошاپкова ввела в науковий обіг термін «кореляційний зв'язок» й охарактеризувала його в аналізованих реченнях як необов'язковий однібічний [21: 738]. І.Р. Вихованець використовує на позначення зв'язку в названих структурах термін «детермінантно-кореляційний» [7: 340], А.П. Загнітко – «детермінантно-співвідносний» зв'язок [11: 402]. Згідно з новими працями І.Р. Вихованця [8], його можна кваліфікувати як приреченнєво-кореляційний.

Виникає питання, яка причина такого розмаїття думок.

Нові підходи до аналізу синтаксичних одиниць, які застосовують в останні десятиріччя: пресупозиційний аналіз (О.В. Падучева, А.М. Латишева), дистрибутивний принцип згортання / розгортання (О.Є. Кібрик), використання техніки аналізу, розробленої в прагматичі (І.М. Кобозєва), техніка «регістрового переходу» (Г.О. Золотова), механізми різної актуалізації ситуації (О.В. Падучева), — дозволяють розглянути ці речення під іншим кутом зору.

Мета пропонованої роботи — обґрунтувати, що специфіка аналізованих речень криється не в семантичній, а в синтаксичній структурі.

Характерними ознаками цих речень, що уможливають їх виділення в окремий клас, на наш погляд, є:

1. Співвіднесеність підрядної частини зі складом усієї головної або з її сегментом, що виражає згорнуту пропозицію. Думки про підпорядкування підрядної частини таких речень усій головній дотримуються більшість мовознавців. Твердження авторів посібника [18: 596] про те, що підрядні в них можуть стосуватися якогось окремого компонента головної частини і відповідно мати ознаки нерозчленованих структур, не зовсім коректне, оскільки для його ілюстрації наведено приклад *На кілька побіжних питань поручника сотник не відповів, **вимагаючи розмови з самим старостою, чим** ще більше створював настрій відчуження, навіть ворогування* (І. Ле), у якому підрядна частина дійсно пояснює окремий компонент, але це не слово, а дієприслівниковий зворот, що виражає згорнуту пропозицію. Відповідно вихідною є конструкція *На кілька побіжних питань поручника сотник не відповів. Він вимагав розмови з самим старостою, чим ще більше створював настрій відчуження, навіть ворогування*, у якій підрядна частина стосується всієї головної. Отже, говорити про ознаки нерозчленованої структури у таких випадках безпідставно.
2. Головна частина є завершеною з семантичного й формального боку і не містить жодних ознак (ні семантичних, ні формальних), які б засвідчували необхідність підрядної частини. Зате підрядна частина містить сполучне слово, зміст якого витлумачено тільки на тлі головної, у зв'язку з чим обов'язково потребує головної [7: 340; 4: 356]. Позицію, яку займає сполучне слово **що**, можна оцінювати як таку, що втягує головну частину в структуру відношень, які формуються в підрядній [17: 528].
3. Обсяг змісту, відтворюваного словом *що*, тотожний усьому обсягові змісту головної частини [17: 527], тобто сполучне слово співвідноситься зі змістом усієї головної частини [24: 387; 26: 334; 12: 231], тому воно водночас є анафоричним елементом. Отже, сполучне слово є багатоплановим: воно «позначає підрядний зв'язок, а також передає зміст головної частини і функціонує як член речення у внутрішній структурі підрядної частини» [7: 316].

4. Виходячи з вищесказаного, зв'язок між предикативними частинами аналізованих складнопідрядних речень можна визначити як приреченнево-кореляційний.
5. Підрядна частина в зазначених реченнях несе в собі додаткову інформацію, певні зауваження, які приєднуються до висловленого в головній частині, оцінку сказаного в ній, наслідок, що впливає зі змісту головної частини. З цією метою сполучне слово узагальнює інформацію головної частини і вводить її в підрядну частину.
6. Підрядна частина не має синтаксичної позиції в середині головної, вона формується поза рамками останньої і не нагадує жодного члена простого речення, від головної частини до неї питання неможливе [17: 528; 12: 231].

Названі ознаки дозволяють погодитися з думкою А.М. Латишевої про те, що виділений клас являє собою не особливий семантичний тип складнопідрядного речення (поряд з підрядними часу, місця, причини, умови, допусту тощо, як його розглядають традиційно), а особливу техніку оформлення залежної предикації, яку вона називає «підрядним приєднанням» (рос. «подчинительным присоединением») [14: 86 – 87], і що специфіку цих речень треба шукати в особливостях синтаксичної будови [Там само: 88]. Найяскравішою рисою підрядних приєднувальних конструкцій дослідниця називає «дивне» розташування сполучного засобу: предикатний актант (за іншою термінологією, прислівний поширювач предиката) або сирконстант (поширювач предикативного центру) оформлено як окрему частину складного речення, але засіб зв'язку входить в іншу його частину [Там само: 89]. Так, розглядаючи речення «*Защищать диссертацию мой муж не захотел, что меня страшно удивило*», вона відзначає, що на семантичному рівні 'захотеть' є першим актантом предиката 'удивить', але сполучне слово входить до іншої частини і явно маркує підрядність [Там само]. Це приводить авторку до висновку, що всупереч традиції, в таких реченнях важко визначити, де головна частина, а де підрядна [Там само]. На нашу думку, таке трактування зазначених речень небезпідставне.

Розглянемо подібні речення на матеріалі української мови.

У реченні *Бригадир віддав Єльці рекордистку Княгиню, що було неабиякою честю* (О.Гончар) перша частина є фактично лівобічним прислівним поширювачем предиката *було честю*, про що свідчать такі міркування. Відокремивши другу частину від першої, ми отримуємо питання *Що було неабиякою честю?* Відповідь на нього можна оформити двома способами: *Було неабиякою честю, що бригадир віддав Єльці рекордистку Княгиню* або *Було неабиякою честю те, що бригадир віддав Єльці рекордистку Княгиню*. У першому трансформі частина *бригадир віддав Єльці рекордистку Княгиню* займає позицію підмета до предиката першої частини, у другому — «заповнює своєрідну лексичну неповнозначність співвідносного займенникового слова» [7: 337], яке виконує функцію підмета. У реченні *По дорозі з Москви до*

Чорного моря вони добру третину століття перевозили на своїх волах книги з Москви до Харківського університету, про що не раз згадувалось за чаркою в саду (О.Довженко) перша частина є правобічним поширювачем дієслова згадувалось, пор.: *Про те, що по дорозі з Москви до Чорного моря вони добру третину століття перевозили на своїх волах книги з Москви до Харківського університету, не раз згадувалось за чаркою в саду.* Про здатність речень аналізованого типу легко перетворюватися на складнопідрядні з'ясувальні з абстрактним вказівним займенником **те** говорять і автори праці [18: 595].

Ці речення легко трансформуються в складносурядні, не зазнаючи якихось значних змін у змісті: *Бригадир віддав Єльці рекордистку Княгиню, а це було неабиякою честю; По дорозі з Москви до Чорного моря вони добру третину століття перевозили на своїх волах книги з Москви до Харківського університету, і про це не раз згадувалось за чаркою в саду.* Можливість такої трансформації відзначав ще Б.М. Кулик, указуючи, що сполучне слово **що** дорівнює значенню сполук **а це (і це)**, а перша частина таких речень «конкретизує, розкриває зміст сполучного слова **що**, але вона так само розкривала б і зміст слів **а це** (сполучника і займенника) при сурядному зв'язку» [13: 181]. Цю ж думку підтверджено у працях [18: 595; 17: 528 – 529]. Крім того, кожне з розглянутих вище вихідних складнопідрядних речень можна перетворити на безсполучникове або навіть два прості, при цьому сполучне слово, яке є виразником підрядного зв'язку, переходить у звичайний анафоричний елемент: *Бригадир віддав Єльці рекордистку Княгиню, це було неабиякою честю; Бригадир віддав Єльці рекордистку Княгиню. Це було неабиякою честю; По дорозі з Москви до Чорного моря вони добру третину століття перевозили на своїх волах книги з Москви до Харківського університету, про це не раз згадувалось за чаркою в саду; По дорозі з Москви до Чорного моря вони добру третину століття перевозили на своїх волах книги з Москви до Харківського університету. Про це не раз згадувалось за чаркою в саду.*

Отже, підрядні частини в реченнях аналізованого типу є підрядними тільки за формою, за функцією вони не відрізняються від самостійного речення чи від частини, яка входить до складу сурядної конструкції [17: 528].

Окремої уваги заслуговує питання про межі складнопідрядних речень, утворених з використанням техніки «підрядного приєднання». Навіть побіжний аналіз наукової літератури виявляє значну розбіжність думок синтаксистів у розв'язанні цієї проблеми. Проаналізуємо найвідоміші праці з граматики української та російської мов.

У граматиках української мови [24: 386 – 387; 26: 334; 6: 200; 7: 340; 11: 393, 407; 18: 593 – 597; 30: 602 – 603] до класу речень з підрядними супровідними віднесено тільки структури зі сполучним словом **що**, уживаним в усіх відмінкових формах. Щоправда, І.Р. Вихованець не заперечує існування й інших сполучних засобів (хоча про них не говорить і подає приклади тільки зі сполучним словом **що**), позаяк

зазначає, що сполучне слово **що** в різних відмінкових формах є найтипівішим засобом зв'язку підрядної частини з головною [7: 340]. Значно розширює межі цього класу М.У. Каранська, включаючи до нього речення з відносним займенником **що**, парною **як це**, відносним прислівником **як** та речення з указівною часткою **ось** (у розмовному стилі її еквівалентом може бути частка **от**) у поєднанні з відносним займенником чи прислівником (**ось що, ось це, ось який, ось такий, ось як, ось скільки, ось коли, ось де, ось куди, ось звідки, ось тут, ось там, ось чому, ось через що, ось через те, ось через це, ось завдяки чому, ось у зв'язку з чим, ось у зв'язку з цим, ось внаслідок чого, ось внаслідок цього, ось тому, ось для чого, ось для того, ось навіщо**): *Картоплю садимо без жодних затрат ручної праці, що також здешевлює врожай* (З преси); *На жаль, вони щоразу відкидали наші пропозиції, як це нещодавно сталося і з пропозицією про мораторій* (З преси); *Ні, не поменшується роль книги, як декому часом здається* (З преси); *Хлопець навчився працювати й жити ощадливо — ось що допомогло йому налагодити стосунки в сім'ї* (З преси) [12: 231 – 234]. Автори праць [3: 199; 2: 46; 23: 388; 25: 340; 9: 304] також розглядають супровідні, або приєднувальні, речення ширше, уводячи до їх складу конструкції зі сполучними словами **що, де, куди, звідки, коли, як, навіщо, причому** і под. Схоже трактування знаходимо і в багатьох російських граматиках, де до аналізованого класу речень віднесено конструкції зі сполучними засобами **что, как, то есть, а именно, как-то** та ін. [16: 318]; **что, как, отчего, зачем, почему, поэтому, причем** и др. [1: 223 – 224]; **что, почему, отчего, зачем, как** [19: 373]; **что, отчего, почему, зачем** та ін. [20: 212; 22: 197]; **что, как, отчего** [21: 755]; **что, где, куда, откуда, когда, почему, отчего, зачем, как** [5: 238]. В академічній «Русской грамматике» увесь загал речень, про які йдеться у цій статті, розподілено на два підкласи: поширювально-з'ясувальні з відносним займенником **что** і поширювально-обставинні зі сполучними прислівниками **почему, отчего, зачем** та деякими прийменниково-відмінковими формами займенника **що**: **для чего, из-за чего, за что, вследствие чего, ввиду чего, после чего** [17: 527 – 529]. М.О. Шелякін виділяє клас складнопідрядних речень з підрядними, які передають додаткові наслідкові відношення з головним реченням. До цього класу він відносить речення з указівним сполучним словом **что**, речення зі сполучником наслідку **так что**, речення зі сполучними обставинними словами **почему, отчего, зачем, для чего, из-за чего, за то, вследствие того, ввиду того, в силу чего, после чего** [28: 316 – 318].

Для встановлення меж цього типу речень скористаємося такими критеріями. Щоб розділити підрядні й звичайні анафоричні засоби, будемо спиратися на критерії, запропоновані в роботах російських синтаксистів. Речення, в якому займенник є підрядним сполучним словом, не може виступати самостійним стверджувальним висловленням. Наприклад, просте речення *Кто пришел?* (пор. *Позови того, кто пришел*) можливе тільки в ролі питання. Звідси висновок, що речення

з **почему** можна віднести до складнопідрядних, а з **потому, поєтому, за то, вследствие того, ввиду того** ні [14: 87]. Відповідно в українській мові речення з **тому, як це** та речення з указівними частками **ось, от** у поєднанні з відносним займенником чи прислівником (**ось що, ось це, ось який** і под.) синтаксично не маркують підрядності, що, на нашу думку, можна підтвердити такими міркуваннями.

Конструкції з **тому** Б.М. Кулик розглядав серед речень з відносною підрядністю, а останні, на його думку, є проміжним типом між сурядністю й підрядністю [13: 181 – 182]. Ми дотримуємося думки, що підрядного зв'язку займенникове слово **тому** не виражає, оскільки легко поєднується зі сполучником сурядності **і**, утворюючи сполуки **і тому, а тому** з цілісною семантикою сурядного приєднання [11: 348 – 349]. У сучасних синтаксичних працях речення з **тому** до складнопідрядних не відносять, їх розглядають то серед безсполучникових з причиново-наслідковими відношеннями між частинами [11: 426], то серед складносурядних, відзначаючи, що **тому** може виступати аналогом сурядного сполучника [29: 238]. На думку І.Р. Вихованця, займенниковий прислівник **тому** нерідко використовують у структурі складносурядних причиново-наслідкових речень, але лише як засіб увиразнення названих відношень [7: 312]. Отже, навряд чи можна його трактувати як самостійний аналог сурядного сполучника. На наш погляд, правомірнішим є віднесення речень з **тому** до безсполучникових. У такому разі **тому** можна вважати звичайним анафоричним засобом.

Структури зі сполукою **як це**, на нашу думку, варто трактувати як прості речення, ускладнені вставною конструкцією, оскільки в них частина з названим сполученням може вільно займати будь-яку позицію в реченні (у складнопідрядних реченнях приєднувального типу підрядна частина є фіксованою, займає постпозицію стосовно головної), пор.: *Як це часто буває в момент крайнього горя, її думки хапалися за стороннє, щоб забути головне* (О. Гончар); *Її думки, як це часто буває в момент крайнього горя, хапалися за стороннє, щоб забути головне; Її думки хапалися за стороннє, щоб забути головне, як це часто буває в момент крайнього горя.*

Указівні частки **ось, от** — похідні від питальних речень — надають реченням стверджувальності, пор.: *Хлопець навчився працювати й жити ощадливо, що допомогло йому налагодити стосунки в сім'ї; Хлопець навчився працювати й жити ощадливо — ось що допомогло йому налагодити стосунки в сім'ї* (З преси). У першому прикладі друга частина можлива тільки як самостійне питальне речення, у другому — як стверджувальне, **тому** видається більш умотивованим трактування слова **що** у другому прикладі як звичайного анафоричного засобу, який не виражає підрядного зв'язку.

Що ж до конструкцій зі сполучними словами **що, де, куди, звідки, коли, як, навіщо** і под., то тут можна погодитися з міркуваннями А.М. Латишевої: якщо прийняти положення про те, що складнопідряд-

ні речення з підрядними приєднувальними є втіленням особливої техніки синтаксичного підпорядкування, то в цьому класі повинні бути групи речень із сентенційними актантами, сирконстантами, атрибутивами. У зв'язку з цим дослідниця стверджує, що до класу приєднувальних складнопідрядних речень увіходять також речення з часовим, просторовим та атрибутивним значенням, особлива структура яких не була помічена авторами граматики, тому вони опинилися серед складнопідрядних речень зі звичайними підрядними [14: 91].

Авторка пропонованої статті теж звертала увагу, що деякі речення з підрядними атрибутивними, темпоральними та просторовими ніби випадають із загалу, проте пояснення цьому шукала в семантиці. Робота А.М.Латишевої змусила нас переглянути погляди на ці речення й звернути увагу на особливості їхньої формально-синтаксичної структури.

Речення з підрядними атрибутивними частинами синтаксистично поділяють на два різновиди: власне означальні й означально-поширювальні. Саме речення другого різновиду варто розглянути детальніше. Особливу структуру цих речень помітив ще М.С.Поспелов і зарахував їх до двочленних, тобто таких, в яких підрядна частина стосується всієї головної [15: 331]. У праці [17: 466, 522] відзначено, що поширювально-означальні речення мають ознаки як нерозчленованої, так і розчленованої структури, підрядна частина в них стосується іменника лише тому, що займає при ньому синтаксичну позицію означення. «Підрядна частина містить додаткові зауваження, які стосуються всієї головної частини в цілому. Тому хоча формально підрядна частина пов'язана з опорним іменником, насправді її зв'язок менш тісний, ніж в інших означальних реченнях, необов'язковий» [18: 467]. А.П.Грищенко висловив думку про існування між предикативними частинами в реченнях з підрядними означальними відношень подвійного характеру: означуване слово — підрядне означальне речення, головне речення — підрядне речення [24: 334] та про близькість значення підрядних атрибутивно-поширювальних до приєднання [26: 325]. Детальний аналіз структури означально-поширювальних складнопідрядних речень дає підстави говорити про різну техніку поєднання в них головної і підрядної частин. У більшості означально-поширювальних речень підрядна частина хоч і не є обов'язковою, проте її зв'язок з означуваним іменником досить тісний, атрибутивне значення не викликає сумніву, оскільки в підрядній частині подано додаткову деталь до характеристики предмета: *Але учасники перемовин, які із скромності вирішили залишитися не названими, повідомили цікаві деталі* (З газети); *Навколо них починає кружляти примара злої зрадниці, що покинула чоловіка в лиху годину* (О. Довженко); *Старий оддер паморозь із вузьких брів, що стрілами націлились у перенісся* (М. Стельмах). У деяких же означально-поширювальних реченнях семантичний зв'язок між іменником і підрядною частиною настільки слабкий, що навіть питання атрибута до підрядної частини видається

недоцільним: *Пізно ввечері вони надібали хатинку лісника, в якій і зупинилися на ночівлю; Спинивши таращанив, він зліз з коня і підійшов до Щорса, який тут же почав його обнімати* (О. Довженко); *У Львові щойно побували археологи з Києва, які взяли аналіз деревини на експертизу* (З газети). У таких реченнях атрибутивна семантика підрядної частини підтримана власне тільки сполучним засобом і формальним зв'язком з іменником, за змістом же ця частина є додатковим зауваженням щодо усїєї головної. Привертає увагу й особлива їх структура, яка повністю відповідає описаній вище техніці «підрядного приєднання». Отже, можна говорити про те, що зазначені речення є одним із різновидів конструкцій, побудованих із використанням цієї техніки.

Серед темпоральних складнопідрядних речень існує особлива група, яку помітив ще О.М. Пешковський. Йдеться про конструкції на зразок *Звернуло з полудня, коли розпочалася весільна учта* (В. Малик). Б.М. Кулик визначав їх як речення із взаємною підрядністю й зараховував до проміжного між сурядністю й підрядністю типу. Специфічною рисою названих структур він вважав можливість перенесення сполучника на початок першої частини [13: 182]. Деякі синтаксисти розглядають зазначені конструкції серед інших речень із підрядними часу, але звертають увагу на їхню специфіку. Одні дослідники у таких реченнях убачають взаємозалежність частин [29: 282]. Інші — зворотну підрядність, або інверсивність: головна частина визначає час здійснення повідомлюваного в підрядній частині і таким чином виконує її функцію [17: 544 — 545]. А.М.Латишева переконана, що такі речення повністю відбивають основну особливість приєднувальних конструкцій: предикатний сирконстант часу в них оформлений окремою частиною складного речення, але засіб зв'язку входить в іншу його частину. У «звичайних» же часових сполучний засіб увіходить до тієї частини, в якій міститься сирконстант часу. Зміна місця розташування сполучника призводить до комунікативного виділення предикатного сирконстанта [14: 92]. Ми підтримуємо таке трактування. Отже, можна твердити, що частина складнопідрядних часових речень мають особливу техніку оформлення залежної предикації — «підрядне приєднання».

Властивості «типового приєднання» (тобто особливості структури приєднувальних речень), на думку А.М. Латишевої, мають і деякі конструкції з підрядними місця, хоча там, де засобом зв'язку виступає прийменниково-відмінкова група займенника **что**, явно видно анафоричний елемент, а тут — ні [14: 93]. Проаналізований нами фактичний матеріал української мови підтверджує можливість такого трактування. Порівняємо для прикладу: *Марта встає і покійно відходить слідом за Хомським туди, де танцюють повільний танець у напівтемряві* (Ю. Андрухович); *Рипів і рипів журавель колодязя, де бійці тягали воду важким цебром, де довкола зеленіли садки, де червоніли вгорі вишні, де сонце, піднявшись, світило на бронзовому даху* (О. Гончар); *Третій день компанії тиняються з хати в хату, де заздалегідь приготовлено спиртне й закуску* (В. Ліпатов). У перших двох реченнях підрядні частини

вказують на напрям та місце дій, виражених у головній частині. У третьому реченні підрядна частина вступає з головною в особливі семантико-синтаксичні відношення. На перший погляд їй можна приписати атрибутивне значення, але зміст головної частини не дозволяє цього зробити, оскільки в ній не йдеться про те, що компанії заходили тільки в ті хати, де було приготовлено спиртне й закуску. З цієї ж причини її не можна кваліфікувати і як просторовий поширювач присудка, хоча той своїми валентними властивостями це передбачає. Отже, цю підрядну частину не видається доцільним кваліфікувати ні як звичайну атрибутивну, ні як звичайну просторову. Фактично в підрядній частині дано додаткове супровідне зауваження щодо змісту головної. Зважаючи на ці міркування, вважаємо можливим підтримати думку А.М. Латишевої про зарахування таких складнопідрядних речень до структур із технікою «підрядного приєднання».

Можна констатувати, що семантичні різновиди підрядних частин у реченнях, побудованих із використанням техніки «підрядного приєднання», визначає семантика сполучного слова: сполучне слово атрибутивної семантики зумовлює атрибутивну підрядну частину, просторової семантики — просторову, темпоральної семантики — темпоральну. Відповідно видається доцільним визначати в складнопідрядних реченнях зі сполучним словом **що** узагальнену предметну семантику підрядної частини. У зв'язку зі сказаним постає питання про доцільність використання термінів «підрядна супровідна частина», «складнопідрядне супровідне речення». На нашу думку, вони не визначають семантики підрядної частини аналізованих речень.

Отже, услід за російською дослідницею А.М. Латишевою ми дійшли висновку, що заявлені на початку статті речення репрезентують особливу техніку поєднання предикативних частин у складнопідрядному реченні, яка істотно відрізняється від техніки поєднання частин у реченнях зі «звичайними» підрядними і яку будемо називати технікою «підрядного приєднання». Речення, побудовані з використанням техніки «підрядного приєднання», мають кілька семантичних різновидів: з узагальнено-предметним, атрибутивним, просторовим та темпоральним значеннями підрядної частини.

1. *Бабайцева В. В.* Русский язык: Синтаксис и пунктуация. — М., 1979. — 269 с.
2. *Бевзенко С. П.* Структура складного речення в українській мові: Навч. посіб. — К., 1987. — 80 с.
3. *Бевзенко С. П.* Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П.Бевзенко, Л.П.Литвин, Г.В.Семеренко. — К., 2005. — 270 с.
4. *Валгина Н. С.* Синтаксис современного русского языка: Учеб. для вузов. — М., 1978. — 439 с.
5. *Валгина Н.С.* Современный русский язык / Н.С.Валгина, Д.Э.Розенталь, М.И. Фомина. — М., 1987. — 480 с.
6. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Горденська, А.П. Грищенко. — К., 1982. — 208 с.

7. *Вихованець І.Р.* Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. — К., 1993. — 368 с.
8. *Вихованець І.* Студії про члени речення: приреченнєвіки // Українська мова. — 2005. — № 2. — С. 22 — 27.
9. *Волох О. Т.* Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / О.Т. Волох, М.Т. Чемерисов, Є.І.Чернов. — К., 1989. — 334 с.
10. *Гвоздев А. Н.* Современный русский литературный язык: Синтаксис. — М., 1958. — Ч. 2. — 256 с.
11. *Загнітко А. П.* Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. — Донецьк, 2001. — 662 с.
12. *Каранська М.У.* Синтаксис сучасної української літературної мови: Навчальний посібник. — К., 1992. — 396 с.
13. *Кулик Б. М.* Курс сучасної української літературної мови. — Ч. II. — К., 1965. — 283 с.
14. *Латышева А.Н.* К вопросу о классификации сложноподчиненных предложений: три стратегии оформления подчинения // Сложное предложение: традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения. Вып.1. Материалы научной конференции. — М., 2000. — 254 с. — С. 86 — 94.
15. *Поспелов Н.С.* О грамматической природе сложного предложения // Вопросы синтаксиса современного русского языка. — М., 1950. — 321 — 337.
16. *Руднев А. Г.* Синтаксис современного русского языка. — М., 1963. — 364 с.
17. *Русская грамматика: В 2 тт.* — Т. 2: Синтаксис. — М., 1982. — 711 с.
18. *Слинько І. І.* Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. / І.І. Слинько, Н.В. Гуїванюк, М.Ф. Кобилянська. — К., 1994. — 670 с. — Бібліогр.: с. 659 — 667.
19. Современный русский литературный язык: Учеб. для филол. спец. пед. ин-тов. / П.А. Лекант, Н.Г. Гольцова, В.П. Жуков и др. — М., 1988. — 416 с.
20. Современный русский язык: Учеб. пособие для студентов: В 3 чч. — Ч. III. Синтаксис. Пунктуация. / В.В.Бабайцева, Л.Ю.Максимов. — М., 1987. — 256 с.
21. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов. / В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др. — М., 1989. — 800 с.
22. Современный русский язык. — Ч.2. Синтаксис: Учебник для вузов / В.П.Вомперский, М.С. Панюшева, Т.Г. Почтенная и др. — М., 1979. — С. 154 — 223.
23. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін. — К., 2003. — С. 367 — 418.
24. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. — К., 1972. — 516 с.
25. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін. — К., 2001. — С. 340 — 342.
26. Украинская грамматика / В.М. Русановский, М.А. Жовтобрюх, Е.Г. Городенская, А.А. Грищенко. — К., 1986. — С. 252 — 338.
27. *Чередніченко І. Г.* Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. — Чернівці, 1959. — 134 с.
28. *Шелякин М. А.* Справочник по русской грамматике. — М., 1993. — 360 с.
29. *Шульжук К.Ф.* Синтаксис української мови: Підручник. — К., 2004. — 408 с.
30. *Ющук І. П.* Українська мова: Підручник. — К., 2003. — 640 с.

Raisa Khristianinova

COMPLEX SENTENCES BASED
ON THE TECHNIQUE OF "SUBORDINATE ATTACHMENT"

The article is devoted to the special type of complex sentences that is accepted in the traditional grammar as accompanied complex sentences. The author has substantiated that the peculiarities of given sentences are concealed not in semantic but in syntactical structure. Such kind of sentences are based on the usage of specific technique of forming subordinate predication which is called "subordinate attachment". Characteristic features of the given sentences are correlation of a subordinate clause with the composition of the main clause

or its segment which expresses reduced proposition; "non-standard" arrangement of conjunctive way; sentenced-by-correlative connection between the parts; semantic and formal completeness of the main part; expressing additional (extra) information to the main clause or its valuation by a subordinate clause; ability of easy transformation of such complex sentences into compound ones or sentences without conjunctions. It has been proposed that not only traditional accompanied sentences but some sentences with attributive, spacious and temporal meaning can be classified as sentences which are made up with the usage of technique "subordinate attachment".

Keywords: complex sentences, "subordinate attachment", sentenced-by-correlative connection, attributive, spacious, temporal, accompanied complex sentences.

Мовна мозаїка

РОЗРАХОВАНІЙ — це не ПРИЗНАЧЕНИЙ, АДРЕСОВАНИЙ комусь

В анотаціях книжок, монографій, словників читаємо: **Розрахована** на викладачів і студентів-філологів, а також на широке коло читачів; **Розрахований** на учнів і студентів навчальних закладів усіх рівнів, працівників радіо, газет, телебачення, журналістів; **Розраховано** на науковців, викладачів, студентів, учнів; Словник **розраховано** на широке коло користувачів: викладачів і студентів вищих та середніх навчальних закладів, учителів та учнів шкіл. У цих анотаціях слова *розрахована, розрахований, розраховано* визначають тих, кому призначені, адресовані книжки, монографії, словники, хто може ними скористатися. Тут їх ужито подібно до російських *рассчитана, рассчитанный (рассчитан), рассчитано*. Проте в українській мові це значення не властиве дієслову *розрахувати* і утвореним від нього дієприкметникам *розрахований, розрахована, розраховане* та формі *розраховано* (див. СУМ, т. VIII, с.787 — 788). Його виражають дієслова *призначити* та *адресувати* і утворені від них дієприкметники *призначена, призначений, призначене, адресована, адресований, адресоване*, а також форми *призначено, адресовано*, напр.: **Призначений** для мовознавців, викладачів і студентів філологічних факультетів, учителів; *Монографія адресована широкому колу лінгвістів — науковим працівникам, викладачам, аспірантам, магістрантам, студентам старших курсів*. В анотаціях давніших видань зрідка використовували дієслова *призначається, адресується*, пор.: Підручник **призначається** для студентів філологічних спеціальностей університетів та педагогічних інститутів; **Адресується** широкій читацькій аудиторії.

Отже, в анотаціях замість *розрахована, розрахований, розраховане, розраховано* потрібно вживати *призначена, призначений, призначене, призначено, адресована, адресований, адресоване, адресовано* або й зовсім опустити ці слова, що нерідко спостерігаємо в анотаціях сучасних видань, пор.: *Посібник призначений для викладачів, студентів, учителів, а також тих, хто працює з українським словом і Для викладачів, студентів, учителів, а також тих, хто працює з українським словом; Адресована науковцям-мовознавцям, викладачам, аспірантам, студентам і Для науковців-мовознавців, викладачів, аспірантів, студентів.*

Катерина Городенська